

Estudi toponímic i geogràfic de la vall d'Olzinelles (massís del Montnegre)

JORDI ROHER ARMENTIA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

1. Objecte

El present treball és el resultat de la recollida de noms de lloc de la vall d'Olzinelles, de la seva classificació i de la seva anàlisi amb relació a les característiques geogràfiques d'aquest territori. L'objectiu final del treball és esbossar un perfil geogràfic, tant des del punt de vista físic com de l'humà, de la zona estudiada. D'aquesta manera, la informació toponímica hi és utilitzada com una via més d'aproximació a la geografia del territori estudiat.

2. Abast

Olzinelles administrativament pertany en l'actualitat al municipi de Sant Celoni i està enclavat en el massís del Montnegre, tot i que fins el 1927 constituïa un municipi independent, històricament vertebrat entorn a la parròquia de Sant Esteve d'Olzinelles.

Aquest territori ha estat tradicionalment, malgrat la proximitat a la potent zona industrial i urbana del Baix Montseny, de caràcter eminentment rural i forestal. Cal dir que aquesta activitat predominant agroforestal actualment és testimonial i es podria dir que ha estat substituïda per les activitats de lleure de dia de les veïnes poblacions de Sant Celoni i de Vallgorguina: caça, excursionisme, ciclisme de muntanya, etc.

La vall Olzinelles quedaria definida com la superfície de terres que desaigüen al torrent o riera d'Olzinelles, tributari del riu Tordera. Aquest territori ocupa una àrea d'uns 8,6 km², el perímetre de la qual queda definit pels següents elements geogràfics, esmentats en ordre dextrògir a partir de l'aiguabarreig de la riera d'Olzinelles amb el riu Tordera:

- aiguabarreig de la riera d'Olzinelles amb el riu Tordera, lloc anomenat Molí de les Planes (123 m).
- Sureda d'en Ramis (217 m).
- Trona del Cego (302 m).
- Serra de Bocs (372 m).
- Coll Butí (335 m).
- Carena de les Serveres
- Montllorer (556 m).
- Coll Blanc (396 m).
- Plana de can Mora (422 m).
- Collet del Xaragall (363 m).
- Roques del Diable (355 m)
- Puig Castell (397 m)
- Turó de la Vaca (377 m)
- Can Plana (296 m)
- Turó del Campament (271 m)
- Coll Serena (200 m)
- Can Draper (143 m)
- aiguabarreig de la riera d'Olzinelles amb el riu Tordera, lloc anomenat Molí de les Planes (123 m).

No obstant això, s'entén per Olzinelles el territori que ocupa el conjunt de cases que formen la parròquia d'Olzinelles, territori que excedeix lleugerament els límits naturals de la vall anteriorment indicats, en particular vers el seu quadrant sud. Precisament gràcies a l'orientació favorable a migdia d'aquest quadrant, la densitat de cases en aquesta franja és més elevada que en la pròpia vall, tot i que l'extensió de les seves terres i, de retruc, la grandària de les cases, és menor.

2.2 Introducció a la geografia física de la vall d'Olzinelles

La vall d'Olzinelles està enclavada en el sector NO del massís del Montnegre, el qual pertany a la Serralada Litoral Catalana, i forma part del Parc Natural del Montnegre i Serra del Corredor. Constitueix un indret de mitja muntanya que mira cap al Vallès Oriental però a on la influència litoral de la veïna comarca costanera del Maresme hi és molt present. La vall desemboca en la vall del riu Tordera, a l'alçada de Sant Celoni, a 123 m d'altitud sobre el nivell del mar, mentre que la màxima altitud de la vall d'Olzinelles se situa al Montllorer, a 556 m. Aquest turó és el dominador de la part alta de la vall i la separa de la veïna vall de Sant Martí de Montnegre.

La vall d'Olzinelles és eminentment muntanyosa, tot i que la naturalesa granítica del terreny, pròpia del conjunt del massís del Montnegre (a excepció de les seves parts més enlairades, que estan formades per materials més durs com les pissarres), fa que els pendents siguin relativament moderats. Tot i així les úniques zones planes de la vall les trobem en alguns trams del fons de la vall (en concret en la seva part alta i en la seva desembocadura a la Tordera), i en alguns trams de la carena perimetral, en particular en el sector S - SO (plana de Mora, Can Plana). El curs mig de la riera està condicionat per la presència del turó anomenat Pedra Miradora, de 342 m d'altitud, que obliga la riera a fer un meandre pronunciat i que la vall s'estreti considerablement en aquest tram.

La xarxa hidrogràfica de la vall d'Olzinelles està constituïda per la riera d'Olzinelles, que neix a sota de Coll Blanc i té una longitud aproximada d'uns 7 km i 2 tributaris principals: el torrent del Sot de la Remor i el del Sot de les Mines, i una sèrie de petits torrents de caràcter totalment intermitent que incideixen lateralment sobre la riera principal formant una xarxa en forma d'espina dorsal. L'escassa dimensió de la conca hidrogràfica, juntament amb el caràcter mediterrani del clima condicionen la modèstia dels cabals de la riera

d'Olzinelles, que pateix un estiatge que ben sovint es prolonga entrada la tardor, i que només en episodis puntuals de pluges intenses pot acumular cabals apreciables.

L'existència de fonts ha estat nombrosa a la vall d'Olzinelles, en la majoria dels casos acondicionades per l'home, tot i que en l'actualitat ben poques resten en servei. És una evidència de la intensa explotació forestal d'aquests boscos durant el segle passat, quan aquesta vall era una autèntica factoria d'explotació integral del bosc. Una de les fonts més famoses de la contornada de Sant Celoni, per la qualitat de les seves aigües filtrades en el sauló del Montnegre, és la font de Bocs, situada a la vall veïna a la d'Olzinelles. La permeabilitat del sauló fa que generalment les carenes i parts altes siguin més àrides i amb vegetació més adaptada a la manca d'aigua que les fondalades, on la presència de vernedes i d'altra vegetació de ribera evidencia una elevada humitat del sòl.

No es disposa actualment de sèries de dades climàtiques del massís del Montnegre, ja que no ha existit cap estació termopluiomètrica, fora de les situades en els centres de població de les valls, com Vallgorguina, Dosrius, Arenys de Munt i Sant Celoni. Les dades d'aquestes estacions, tal com sostenen alguns autors [9], permeten parlar d'una prolongació afeblida de l'anomenada "Dorsal pluviomètrica meridiana de Catalunya", que baixa en direcció N-S des dels Pirineus i seguint l'orografia muntanyosa de les Guilleries, el Montseny i finalment, Montnegre per endinsar-se al mar ja amb valors pròxims a la mitjana catalana a El Maresme Nord (Calella, Malgrat de Mar).

Tot i aquesta manca de dades pròpies del Montnegre, s'estimen els següents paràmetres climàtics:

- a les parts altes del massís la precipitació mitjana anual és de 800 a 900 mm, amb màximes equinoccials i estiatge estival, tot i que aquest no és gaire acusat ni en termes de precipitacions ni sobretot en termes d'humitat relativa de l'aire, cosa que permet una relativa frescor estival. Les temperatures són moderades, amb màximes estivals que difícilment superen els 30° C i mínimes absolutes que són més moderades que en les fondalades de les valls.
- a les parts baixes les precipitacions són més escasses (entre 700 i 800 mm) i les temperatures estivals més altes. A l'hivern, els freqüents episodis d'inversió tèrmica fan que les mínimes absolutes del massís es donin a les fondalades de les valls, amb valors que fàcilment arriben a -6 a -8° C, cosa que es fa palesa per l'abundància de pous de glaç en aquestes zones baixes i ombrívoles (vall d'Olzinelles, Vallgorguina).
- de fet no cal disposar de registres tèrmics històrics per a saber que en aquestes valls es donen sovint episodis d'inversió tèrmica, només cal observar que a les carenes hi creix (plantades per l'home) l'olivera i la vinya, mentre que als fons de les valls hi trobem avellanedes, vernedes i, fins i tot, algun faig plantat.

La vegetació respon als trets higropluviomètrics anteriors:

- les parts altes corresponen fonamentalment a l'alzinar muntanyenc, parcialment substituït per perxades de castanyers plantades per l'home, en els vessants més obacs.

- les parts baixes (fins a 500 m) corresponen a la sureda, que es troba en regressió davant dels pins plantats per l'home (tant en l'antigor com més recentment en substitució de les vinyes abandonades al llarg del segle XX) i també davant de l'alzinar, i en qualsevol cas es tracta d'un bosc mixt on els arbres conviuen amb arbustos o arbres menors com el bruc i l'arboç. En les obagues de tot el massís hi abunden les rouredes de roure martinenc i, en menor mesura, roure africà, i en les fondalades humides, vegetació de ribera.
- aquests trets generals presenten excepcions interessants: al Coll de Basses, a 720 m hi podem trobar una petita fageda d'uns 30 exemplars, alguns d'ells de dimensions considerables, residus d'una època pretèrita de clima més fresc. Hi ha també dos exemplars de faigs de considerables dimensions a prop de Can Valls (a 235 m d'altitud), i un altre més petit a l'embassament de ca l'Agustí (300 m). Malgrat que probablement són plantats, la seva pervivència en altituds tant escasses demostra la frescor d'aquestes raconades baixes.

A la carena de les Serveres, de coll Butí a Montllorer hi trobem aquest arbre (*Sorbus Domestica*), mentre que al mateix Montllorer, com en d'altres racons del massís, així com en la majoria de masies, hi trobem el llorer (*Laurus nobilis*). Als fons de les valls hi trobem vegetació de ribera: verms, pollancre i plàtans plantats per l'home.

Potser la vegetació que caracteritza diferencialment el massís del Montnegre d'altres àrees de vegetació mediterrània del litoral i prelitoral català és l'abundància (sempre relativa) de cirerers salvatges, localitzats fonamentalment en els torrents i a les obagues, i que es fa especialment palesa en l'època de floració, al març, quan el contrast d'aquesta flor blanca amb la boscúria negra aporta una bellesa suplementària al paisatge. També la presència del llorer, així com d'una colla d'arbres monumentals per les seves dimensions són destacables al Montnegre. Tal com s'analitza més endavant, la toponímia reflexa aquesta riquesa de vegetació.

2.3 Introducció a la història i a les activitats econòmiques del massís del Montnegre

S'ha cregut convenient no individualitzar aquests aspectes històrics i econòmics exclusivament en la vall d'Olzinelles, sinó que s'han abordat des del punt de vista del context global del massís del Montnegre. De fet no hi ha o no s'han trobat elements propis suficients, tret d'anècdotes o fets més o menys particulars (que en alguns casos s'indiquen), que mostrin una evolució o un comportament històric o econòmic diferent del terme d'Olzinelles, respecte dels seus veïns Vilardell, Montnegre i Fuirosos.

Els primers pobladors d'aquestes muntanyes sembla que van ser els ibers (laietans), deixant destacables conjunts megalítics a la zona, com els ben coneguts Pedra Gentil a Vallgorguina, Pedra Arca a Trentapasses, Turó del Vent i el Puig del Castell a Can Bordó (Linars del Vallès). A la vall d'Olzinelles també s'hi ha trobat restes de poblats com el del Turó del Campament i el Puig Castell, però l'acció dels desaprensius i dels col·leccionistes els han esquilmats totalment. També al turó de Pedra Miradora sembla que hi podria haver hagut alguna formació megalítica.

La romanització i en particular la construcció de la Via Augusta sentà les bases del que posteriorment ha estat el desenvolupament industrial i de comunicacions del corredor Pre-

Litoral. En aquesta època neixen les poblacions de Semproniana (Granollers) i Seterras (Hostalric), mentre que Bitàmenia (Sta. Maria de Palautordera) neix en l'època de decadència dels nuclis urbans romans. Tant els romans com els posteriors invasors visigòtics, sarraïns i francs no sembla que ocupessin en cap cas les bosquíries del Montnegre, ja que lògicament van preferir les fèrtils valls prelitoral i litoral.

És justament ara fa un mil·leni que hi ha documentades les primeres mostres d'interès cap a les terres del Montnegre: el comte Borrell de Barcelona ven les terres del *Monte Nigro* al noble Ennegó Bofill. Al llarg del s. XI es té notícia de la vila de Presas, a la vall de Fuirosos, i de les parròquies de Sant Martí de Montnegre, Sant Cebrià de Fuirosos, Olzinelles (primera menció de 1083) i Vilardell. És l'època de la fundació, arreu de Catalunya, de nombroses parròquies romàniques que se situen en llocs remots, fonamentalment a les muntanyes de la Catalunya Vella. Ja desde la caiguda de l'imperi romà el poder polític i econòmic havia deixat les ciutats i havia passat a mans de l'estament eclesiàstic i dels senyors rurals. Sembla que la ubicació de la parròquia d'Olzinelles no va precedir el poblament de la vall, sinó que ja hi hauria un nucli de població en el moment de la construcció de l'ermita. Aquesta tesi la demostraria l'existència dels forns de Pega de can Valls (que no són els únics de la contornada), que datarien dels segles IX-X: aquests forns servien per a extreure brees i resines vegetals de la combustió lenta de les soques i teies del pi, brees que s'usaven per a l'enllumenat domèstic.

El territori del Montnegre es va vertebrar tradicionalment al voltant del castell del Montnegre (a més a més de les 4 o 5 parròquies situades en les diferents valls), que va ser propietat de la nissaga dels Ponç de Gualba, des de 1274 fins el s. XVII. El castell estava situat a prop de l'actual ermita de Sant Martí de Montnegre, a uns 8 km de pujada des de Sant Celoni o des de Gualba, lluny de les vies de comunicació principals. Els propietaris mai l'habitaren, tampoc fou mai una fortalesa militarment important, sobretot en comparació amb d'altres pròximes molt més ben ubicades com el castell de Montsoriu o el castell de Fogars.

El més destacable que ocorregué al llarg de l'Edat Mitjana (en particular a la Baixa Edat Mitjana), des del punt de vista de les contrades del Montnegre, va ser l'evolució del mode de vida de la pagesia, la qual va veure com els senyors feudals (i alguns pagesos que tenien algunes propietats, "els pagesos grassos") van anar progressivament imposant condicions de vida més angoixants i miserables, en gran mesura per finançar campanyes militars i que van suposar un fre social de diversos segles per a Catalunya, per la qual cosa la població rural s'anà empobrint cada vegada més.

Els senyors propietaris de la terra i dels masos començaren a cedir-los als pagesos amb contractes emfitèutics (a canvi de certs tributs o rendiments), però la pressió sobre el pagès anà en augment i es generalitzaren els anomenats mals usos. Tot això provocà una situació insostenible que desembocà en una gran conflictivitat rural durant el segle XV, que acabà amb els conflictes de Remença, que se solucionaren amb la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486). A partir d'aleshores els pagesos recuperaren certes llibertats i progressivament van recuperar els contractes de tipus emfitèutic.

El segle XVI és, doncs, en l'àmbit del Montnegre, un segle de lenta recuperació dels drets de la pagesia, de l'inici del final del domini de la nissaga dels Ponç de Gualba, i de l'enrunament definitiu del castell del Montnegre. Al segle XVII es percep una certa recuperació econòmica i demogràfica a la muntanya (és el moment de la introducció de la vinya) que, no obstant això, queda frenada a la segona a meitat de segle per les guerres, les males collites i les epidèmies. És l'inici del bandolerisme, que fou un fenomen social molt arrelat a Catalunya, sobretot al Pirineu i al Pre-Pirineu, però també a aquestes terres del Montseny i del Montnegre, a causa de la seva densa boscúria i de la seva proximitat al camí ral que anava a Girona.

Els bandolers generalment eren nobles que havien perdut part o tot el seu poder, i que actuaven amb la connivència i col·laboració de la població rural, en moltes ocasions defensant-los davant dels abusos de les tropes dels diferents bàndols que en els s. XVII i XVIII van "visitar" Catalunya. En l'entorn del Baix Montseny es van fer cèlebres els bandolers Bernat Perpunter, Juyol, Perot Rocaguinarda i Pep el Rebec, qui va morir executat a Sant Celoni després d'actuar a ca l'Alzina Vell.

Cal destacar que a partir del s. XVIII la fusta, com a material de construcció (de cases, d'eines i naval) i com a combustible esdevé en un bé escàs (no tant en aquestes comarques com en general a la península ibèrica), que queda subjecte per primera vegada a polítiques de gestió i explotació que són dictades quasi sempre des de centres de poder molt llunyans al propi territori. En la 2a meitat d'aquest segle, com a exemple de la importància d'aquest sector industrial de la fusta, destaca el fet que Arenys de Mar disposa de 5 drassanes a on s'hi construeixen una quarta part dels vaixells construïts a Catalunya [11]. Lògicament la fusta d'aquests vaixells procedeix de la muntanya del Montnegre.

La Guerra del Francès, que durant diversos anys es lluità als voltants del Montnegre (Hostalric cau en mans franceses al 1809, Sant Celoni al 1810, el Pont Trencat és destruït al 1811), convertí les boscúries del Montnegre en escenari dels replegaments i, en ocasions de les incursions dels exèrcits espanyol i francès, ja que fou d'especial importància el domini del camí de comunicació entre el sector de marina i l'interior, a través de Collsacreu. El final de la guerra deixà un paisatge desolador al Montnegre, la població local marcà un mínim: es calcula que al 1814 la població de Montnegre, Fuirosos, Vilardell i Olzinelles totalitzava només 50 persones (vegeu la figura 1).

A partir d'aquí es produeix una forta i ràpida recuperació econòmica i demogràfica, malgrat el llast de la inestabilitat política a tota la península que, no obstant això, va esdevenir el pròleg de la introducció de noves formes d'organització econòmica i social. Aquesta inestabilitat es prolongà al llarg del segle amb els enfrontaments entre els carlins (generalment propietaris rurals i pagesia, partidaris de la tradició, la propietat i els furs) i els isabelins (reformistes urbans i partidaris de desamortitzacions de terres i béns i de supressió de privilegis "feudals"). La recuperació econòmica i demogràfica al territori del Montnegre tingué el seu zènit a finals de segle, esperonada per la Revolució Industrial (en aquest moment ja es pot parlar que Barcelona és ciutat de dimensions considerables, i no autosuficient, que s'ha de nodrir dels productes que li arriben des de les comarques circumdants) i per l'arribada del tren a Sant Celoni (1860), factors que van fer disparar la demanda de fusta de construcció i com a combustible.